

Katus László

Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben

Nationality Question and Policy Towards National Minorities in 1848–1849

According to Prime Minister Bertalan Szemere, one of the three main objectives of the Hungarian state was the settlement of the nationality question. In conformity with the last resolution of July 28, 1849 of the National Assembly, Hungarian was the language of diplomacy in the country but the use of the languages of national minorities would be ensured in municipal and regional assemblies and in courts below. Similarly, the language of a given settlement would be the language of command of the national guards and the language of teaching, registration, and the parishes.

A szabadságharc végnapjaiban, 1849. július 28-án Szegeden, a nemzetgyűlés utolsó ülésén Szemere Bertalan miniszterelnök a következőket mondta: „A mi forradalmunknak három alapeszméi vannak... Az első eszme a kormányforma megigazítása, be kellett hozni a parlamenti kormányformát, hogy a nép maga igazgassa magát, a nemzet maga intézkedjen sorsa felett. Második eszme volt: az egyéni jogok biztosítása, ki kellett mondani a jog- és kötelességbeli egyenlőséget. A harmadik nagy alapeszme a *nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődése*.” Az első két eszme életbeléptetett, „a harmadik, a népiségek kifejlődése iránt még kevés történt az országnak háború-viszonyai miatt.”

A következő években azután nagyon sokan ebben látták a szabadságharc bukásának egyik fő okát. Az 1849-es Szemere-kormány kultuszminisztere, a történetíró Horváth Mihály szerint „nagy hibát követett el törvényhozásunk és új kormányunk”, amikor „megelégedve a jogegyenlőség és szabadság általános elvének kimondásával, külön világos és részletes törvényt nem alkotott az országban lakó különféle nemzetiségek biztosítására.” A jeles liberális publicista, Lukács Móric pedig ezt írta 1860-ban: „Hazánk soknyelvű ország, ezt tényül kell elismernünk, akár tetszik, akár nem... Hogy mi e ténynek egész horderejét annak idején el nem ismertük, s ehhez képest törvényesen intézkedni nem siettünk, egyik fő oka volt annak, hogy 12 évvel ezelőtt a reakciónak sikerült más ajkú honfitársainknak nagy részét ellenünk fölizgatni.”

A nemzetiségi kérdés elhanyagolása már csak azért is súlyos hiba volt, mert a magyar korona országai lakosságának Fényes Elek adatgyűjtése szerint csak 37%-a, a szűkebb (Erdély, Horvátország és a Katonai Határvidék nélkül vett) Magyarország lakosságának is kevesebb, mint a fele (45%-a) volt magyar anyanyelvű. A kérdés pedig az 1848 előtti negyedszázadban igen kiéleződött, a magyar hivatalos nyelvet bevezető országgyűlési törvények és megyei határozatok nyomán kibontakozott ún. nyelvharc során.

1790 és 1844 között az országgyűlések egy sor törvényt hoztak „a magyar nyelv használatáról”, illetve „a magyar nyelvről és nemzetiségről”, amelyek az országgyűlés, a törvények, a közigazgatási hatóságok, a világi és egyházi bíróságok hivatalos nyelvévé a magyart tették. E törvények értelmében közhivatalt csak magyarul tudó egyén vállalhatott, s ügyvédi vizsgát is csak magyarul lehetett tenni, sőt még a papi tisztségek betöltését is a magyar nyelv tudásához kötötték valamennyi felekezetenél. Ez utóbbira azért volt szükség, mert az anyakönyveket is magyarul kellett vezetni. Végül 1844-ben azt is kimondotta az országgyűlés, hogy „az ország határain belőli iskolákban a közoktatási

nyelv a magyar legyen.” Vegyük hozzá ehhez még azt is, hogy a vármegyék – köztük olyanok is, amelyeknek lakossága túlnyomórészt nem magyar volt – egymás után rendelték el saját önkormányzati hatáskörükön belül a magyar nyelv kizárólagos használatát.

Látható, hogy e törvények csak a magyar nyelvre voltak tekintettel, annak használatát igyekeztek kiterjeszteni a közélet minden területén. Az országban élő többi nép nyelvi jogainak törvényes biztosítására nem gondoltak, legfeljebb néhány éves türelmi időt engedélyeztek a magyar államnyelv elsajátítására. A kisebbségi nyelvek használatát a magánéletre kívánták korlátozni, s megengedhetőnek vélték – mint Kossuth mondotta – „a magyar nemzetiséget minden törvényes és méltányos úton, s különösen az iskolamesterek serkentésével” terjeszteni. Az ország nem magyar népeinek képviselői joggal tiltakoztak e nyelvtörvények túlzásai ellen, s a magyar politikusok között is akadtak olyanok (mint pl. Széchenyi István vagy Kazinczy Gábor), akik szót emeltek a kisebbségi nyelvek közéleti használatának engedélyezéséért.

A reformkor liberális nemzedéke, amely a polgári átalakulás programját megfogalmazta, majd az átalakulást ki is harcolta, őszintén remélte, hogy a jobbágyság és a rendi kiváltságok eltörlésével, az állampolgári jogegyenlőség és a köztelherviselés megvalósításával, a polgári jogviszonyok és intézményrendszer meghonosításával a nemzetiségi kérdést is megoldja. „A közös szabadság a nemzeti különbségeket s ellenszenveteket biztosan kiegyenlíti” – mondotta Kossuth az országgyűlésen 1848 márciusában. Néhány évvel korábban hasonló véleményen volt Wesselényi Miklós is: „mi polgárilag jól össze van forrva, az nemzetileg is egybe szokott olvadni.”

A liberálisok reménye azonban illúzióknak bizonyult. A soknemzetiségű ország nem magyar lakói örömmel üdvözölték a polgári forradalmat, de a szabadságért cserébe nem voltak hajlandók feláldozni nemzetiségüket. Az egyéni polgári jogegyenlőség és szabadság mellé nemzeti létük és jogaik elismerését, törvényes biztosítását is követelték. Jakov Ignjatović szerb regényíró, aki 1848-ban mindvégig kitartott a magyar ügy mellett, mondotta az 1861. évi országgyűlésen: „Tisztelem az 1848-ki törvényt... Azonban az 1848-ki törvényben van egy hézag. A szerbeknek és a horvátoknak nem az nem tetszik, ami bennök foglaltatik, hanem az nem tetszik, hogy nincs benne az, aminek ott kellene lennie. Az említett törvények a polgári szabadság legszebb föltételeit foglalják magukban, de nincsenek ottan elismert nemzetiségek, nincsen Horvátország. Azon törvény szelleme a jogegyenlőség, a juris communio. De az 1848-ki juris communio még korántsem biztosítja a nemzetiségeket.”

Ilyen körülmények között sajnálatos s a továbbiakban súlyos következményekkel járó tény volt, hogy az új, polgári Magyarországot megalapozó 1848. áprilisi törvények a nemzetiségi kérdéssel nem foglalkoztak, bár egyes rendelkezéseik érintették az ország nem magyar ajkú lakóinak nyelvhasználati jogait. Ilyen volt az V. t.c. az országgyűlési követek választásáról, amely kimondotta, hogy képviselőnek csak olyan egyén választható, aki tud magyarul, minthogy a törvényhozás nyelve a magyar. Az aktív választójogosultság feltételül azonban nem kötötte ki a magyar nyelv tudását. A XVI. t.c. pedig úgy rendelkezett, hogy a megyék gyűléseiben és bizottmányaiban a tanácskozási nyelv egyedül a magyar lehet (de a horvát megyékben megengedte az anyanyelv használatát). A városokról és a községekről szóló törvények nem tartalmaztak hasonló rendelkezést.

A Habsburg Birodalom másik felében, Ausztriában ugyanakkor már 1848 áprilisától kezdve ismételten hivatalos és ünnepélyes formában deklarálták – igaz, hogy nem részletezve, hanem csak általános elvi síkon – a különböző népek nemzeti jogait. Az Osztrák Császárság 1848. április 25-én kelt alkotmánya (az ún. Pillersdorf-féle alkotmány) biztosította minden „néptörzs” számára a nemzetiség és a nyelv sérthetlenségét. Ezt az egyes

tartományok törvényhozó gyűlései többnyire kiegészítették a nemzetiségi egyenjogúság törvénybe iktatásával a többi állampolgári szabadságjoggal együtt. 1848 tavaszán és nyarán egy sor rendelkezést adtak ki a nemzetiségi egyenjogúság gyakorlati érvényesítése érdekében, főleg az oktatásban és a bíróságokon. Az 1848-as német és osztrák alkotmányok, illetve alkotmánytervek kidolgozói általában az alkotmányban biztosított általános emberi jogok között sorolták fel a nemzetiség és a nemzeti nyelv megőrzésének és kifejlesztésének jogát. Így tett az ausztriai alkotmányozó birodalmi gyűlésen az alkotmány kidolgozásával megbízott bizottság is, amely az általános emberi jogokról készített javaslatában csak annyiban konkretizálta ezen emberi alapjog gyakorlásának módját, hogy minden állampolgárnak joga van saját anyanyelvén beadványt intézni bármely hatósághoz, s választ is e nyelven kell kapnia. Kimondotta ez a javaslat azt is, hogy az iskolai tanrendek kialakítása során az egyes tartományokban beszélt valamennyi nyelv egyenjogúan tekintetbe veendő. A birodalmi gyűlés által 1848. december 17-én elfogadott alkotmány 21.§-a szerint: „A Birodalom valamennyi néptörzse egyenjogú. Valamennyi néptörzsnak sérthetetlen joga van nemzetisége és nyelve megőrzésére és ápolására. Az állam biztosítja valamennyi az országban használatos nyelv egyenjogúságát az iskolában, a hivatalokban és a közéletben.” Az Alkotmánytervezet nem elégedett meg az állampolgárokat megillető jogok elvi deklarálásával, hanem – a nemzetközi alkotmányjogi gyakorlatban úttörő módon – e jogok tiszteletben tartásának ellenőrzését egy létesítendő legfelső birodalmi bíróságra bízta. Azt is előírta a javaslat, hogy a Birodalom történetileg kialakult országain és tartományain belül a kisebb területi egységek határait lehetőleg a nemzetiségekre való tekintettel állapítsák meg. Az alkotmányban ennél többet nem tartottak szükségesnek kimondani, a részletes szabályozást további törvényekre bízták.

A magyarországi nemzeti kisebbségek kívánságait már 1848 tavaszán megfogalmazták nemzeti gyűléseiken, az országgyűléshez, illetve a kormányhoz eljuttatott petícióikban és egyéb nyilatkozataikban.

A szerbek március 27-i újjvédéki gyűlésükön így nyilatkoztak: „Mint ahogy a szerbek a magyar nemzetiség és a magyar nyelv elsőbbségét és hatalmát minden közös állami és közös hazai viszonyokban Magyarországon szíves készséggel elismerik, ugyanúgy kívánják és követelik, hogy a magok nemzetisége is elismertessék és nyelvük szabad használása összes ügyeikben és tanácskozásaiban... törvény által megerősítéssék”. Kívánják továbbá egyházuk önkormányzatának és egyenjogúságának biztosítását, a szerb nemzeti gyűlés összehívását, „nemzeti iskoláik és nemzeti közművelődésük szabad és független szervezését és igazgatását”, a szerb értelmiség alkalmazását a legfelső és a felsőbb hatóságoknál és bíróságoknál.

Az újjvédéki szerbek 16 pontból álló kívánságait küldöttség vitte Pozsonyba az országgyűlés elé, ahol maga Kossuth ajánlotta kérésüket képviselőtársai figyelmébe. Kijelentette, hogy „a honnak lakosait nyelv és valláskülönbség nélkül” részesíteni kívánják „a közszabadság áldásaiban. A magyar nemzet őszintén vallja azon elvet, hogy minden népnek a maga nyelvét, s annak belügyeiben, egyházi dolgaiban szabad használatát tiszteli, s a magyar szabadságot minden polgártársaira különbség nélkül kiterjeszti... A magyar nemzet mindent megoszt, szabadságot és jogot, és tiszteli a külön nyelveknek tökéletes szabad kifejlődését”.

Kossuth ígéretei azonban nem elégíthették ki sem a szerbek, sem a többi nép nemzeti igényeit. A szlovákok március 28-án Liptó megye gyűlésén előterjesztett petíciójukban azt kívánták, hogy a megyegyűlés szlovák nyelven tanácskozzék, s „a bíróságok, kérvények, perek, hivatalos megyei és országgyűlési hirdetmények nyelve szlovák legyen.” Hasonló kívánságokat fogalmazott meg egy hónap múlva Nyitra megyében a brezovai

népgyűlés, kiegészítve azzal az igénnyel, hogy az oktatás minden szintjén létesüljenek szlovák nyelven tanító intézetek, „nemzeti iskolák”. A Liptószentmiklóson május 10-én összegyűlt szlovák értelmiségiek petíciója már egy nagy lépéssel tovább is ment: azt kívánta, hogy az országgyűlésen „minden nemzet mint nemzet képviseltessek”, s a képviselők anyanyelvükön szólalhassanak fel. „A testvérnemzetek egyetemes országgyűlése” mellett követelték „különleges nemzetgyűlések” létesítését, s az etnográfiai határok megállapítását, tehát lényegében területi autonómiát. A megyegyűléseken mindenki anyanyelvén szólalhasson fel. Állást foglaltak a 20 éven felüli férfiak általános választójoga mellett. A politikai kívánságokat kiegészítették szlovák tanítási nyelvű nemzeti iskolák követelésével az elemi iskoláktól az egyetemig. Érdekes javaslatuk volt, hogy a magyar többségű megyék iskoláiban szlovák nyelvi tanszékeket, a szlovák többségű megyékben pedig magyar tanszékeket állítsanak, hogy kölcsönösen megtanulhassák egymás nyelvét.

A szerbek május 13–15-én Karlócán tartottak nemzeti gyűlést, ahol Szerb Vajdaság felállítását kívánták, sőt vajdát is választottak, s megkezdték a fegyveres felkelés előkészítését. Erdélyben a románok május 15-én Balázsfalván tartott népgyűlése az unió elfogadását csak nemzeti igényeik kielégítése után tartotta lehetségesnek, míg a szászok egyértelműen az unió ellen foglaltak állást. A románok is román nyelven oktató elemi és középiskolákat kívántak, sőt román nyelvű egyetemet is. Az 1849 elején Ferenc József elé járuló román küldöttség már nem elégedett meg Erdély autonómiájával, hanem azt kívánta, hogy a Habsburg Birodalom valamennyi románját egyesítsék egyetlen önálló nemzetté „Ausztria kormánya alatt mint az összbirodalom kiegészítő részét”, a románok kapjanak „önálló nemzeti közigazgatást”, hívják össze „az egész nemzet általános kongresszusát”, hogy nemzeti főnököt, egyházfőt és a nemzeti közigazgatást irányító „román szenátust” választhassanak, s végül számarányuknak megfelelően legyenek képviselve a birodalmi gyűlésben. Lényegében területtől független nemzeti politikai szervezetet akartak létrehozni, ugyanolyan személyi autonómiát megvalósítani, mint amelyet két év múlva Kossuth is megfogalmazott törökországi internálása idején kidolgozott Alkotmánytervében. Voltak azonban a románok között olyanok is, akik egy Erdélyt, Bukovinát és Magyarország románlakta területeit felölelő román területi önkormányzatról, az Osztrák Császárságon belüli román koronatarományról ábrándoztak.

A legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségek tehát félreérthetetlenül megfogalmazták igényüket a területi önkormányzat és nemzeti közösségként való elismertetésük, nemzeti politikai intézmények létesítése iránt. Igényeiket a szlovák, a szerb, a román „nemzet” nevében fogalmazták meg. Kossuth azonban határozottan kijelentette az országgyűlésen, hogy „én soha, de soha a magyar szent korona alatt más nemzetet és nemzetiséget, mint a magyart, elismerni nem fogok. Tudom, hogy vannak emberek és népfajok, akik más nyelvet beszélnek, de egy nemzetnél több itten nincsen.”

1848 tavaszán Magyarországon kétfajta nemzetfogalom, nemzeti ideológia állt szemben egymással, s ez a kettősség az egész korabeli Európára jellemző volt. Az egyik, amelyet a francia felvilágosodás fogalmazott meg, a nemzetet politikai kategóriának tekintette, meghatározott területhez, politikai intézményrendszerhez, végső soron az államhoz kötötte, s az állampolgárok összességével azonosította. A francia Enciklopédia szerint a nemzet „gyűjtőnév, melyet bizonyos területet lakó, bizonyos határok közé zárt s egyazon kormányzatnak engedelmessé jelentős számú népesség jelölésére használnak.” E fel fogás szerint csak az a nép alkot nemzetet, amelynek történetileg kialakult önálló államisága vagy legalábbis területhez kötött politikai autonómiája van. A modern állam tehát

nemzetállam, amelyben csak egy nemzet élhet, de ennek minden állampolgár tagja, tekintet nélkül nyelvére, etnikumára.

A politikai nacionalizmussal, az államnemzet eszméjével szemben a másik felfogás, az etnikai-nyelvi nacionalizmus a nemzetet az államtól független, a politikai szerveződést megelőző, elsődleges természeti képződménynek tartotta, amelynek meghatározó jegye a közös etnikum, a nyelv, a népi hagyomány, vagy amint ennek a nemzeteszmenek klasszikus megfogalmazója, Herder mondotta: a „népszellem” (Volksgeist). Minden ön-maga tudatára ébredt népi, nyelvi közösségnek természetes joga van a nemzeti léthez, a saját nemzeti politikai intézményekhez, végső soron a nemzeti önrendelkezéshez.

A legtöbb európai nép nemzeti ideológiájában – történetileg kialakult helyzetének megfelelő arányban – keveredtek egymással e két nemzetfelfogás elemei. A teljes rendi társadalmi szerkezettel, saját politikai intézményekkel nem rendelkező etnikai kisebbségek ideológiájában a természetjoggal érvelő etnikai-nyelvi nacionalizmus játszott meghatározó szerepet. Erre hivatkozva kívánták a szlovákok, szerbek és románok „nemzet”-ként való elismerésüket. A magyar reformnemesség viszont a történeti jogokra hivatkozó államnemzeti koncepciót vallotta, annál is inkább, mert ez összhangban állt a hagyományos magyar nemesi, rendi nemzetfogalommal, amely szerint a „natio Hungarica” tagjának számított minden nemes, bármilyen anyanyelvű volt is. „Nemzet annyi, mint állam, ezt csak történelem alkothat” – írta Kossuth. Szontagh Gusztáv szerint: „Nemzet a haza polgárai egésze, egy hazában ennél fogva csak egy nemzet lehet, de nép (népiség, népfaj) többféle.” De nemcsak a liberális reformerek vallották ezt, hanem a Habsburg főherceg, József nádor is: „az ki Magyarhonban lakik, akármilyen ajkú legyen is, miután ugyanazon jogokkal és kiváltságokkal él, melyeket az ország nyújt, az magyar: itt nincs más nemzet – mint a magyar.” Ennek megfelelően írta Wesselényi: „A honunkban lakó szlovák ... nemzetül nem léteznek... Ezeknek külön nemzeti joguk nincs s nem lehet... Polgári alkotmány élvezését, törvények védelmét s ebből folyólag jogszerű polgári szabadságot ezek is követelhetnek. Ezek mint embereknek elavulhatlan, s mint polgároknak tagadhatlan joguk.”

Mivel a magyar felfogás szerint a nem magyar népek – a területi önkormányzattal rendelkező horvátok és erdélyi szászok kivételével – nem alkottak politikai nemzetiséget, nem tarthattak igényt nemzeti jellegű politikai intézményekre, így területi autonómiára sem. Kossuth szerint „egy országot nyelv szerint felosztani, s mindenik résznek külön territoriumon külön politikai nemzetiséget adni annyit tesz, mint azon országot feldarabolni és megszüntetni.” Arra is hivatkoztak, hogy hazánkban a különböző népek egymással oly mértékben keveredve élnek, hogy az etnikai határokat igazságosan meghúzni lehetetlen. Ezt fejtette ki Kossuth 1849 májusában a délvidéki hadsereg parancsnokához, Perczel Mórhhoz írt levelében, aki a szerbeknek megígérte a Vajdaságot. „Tegyük fel, – írta Kossuth – hogy Bács-Bánát szerb vajdasággá deklaráltatnék: mivé lenne az ott lakó magyarok, németek, oláhok nemzetiségi joga és micsoda joggal kívánhatnának a szerbek ez alapon szupremáciát?” Valóban: az 1849-ben létrehozott Szerb Vajdaság lakóinak az Osztrák Császárságban 1850–1851-ben végrehajtott népszámlálás szerint is csak 24%-a volt szerb nemzetiségű, 28%-a román, 24%-a német, 17%-a magyar. „Szerb vajdaság tehát – folytatta Kossuth, – szerb provinciális gyűlés és minden hasonló ábrándok, a praxisban tökéletes képtelenségek. Horvátországnak lehet bánja, lehet tartományi gyűlése, mert horvátországi territorium van, de szerb vajdaság, szerb provinciális gyűlés nem lehet. Magyarországnak Szerbia nincs, hanem vannak az egy és oszthatatlan ország földjén vegyesen elszórt szerb nyelvű lakosok, kik azt kívánhatják, hogy rájuk nézve is, az országnak minden joga, törvénye, szabadsága közös legyen; de mert külön tartományuk

nincs, azt nem kívánhatják, hogy az ország az ő nemzetiségük kedvéért földaraboltassék, és számukra egy külön tartomány alkottassék.”

A magyar kormányzat tehát mind az etnikai kisebbségek „nemzet”-ként való elismerését, mind területi önkormányzatok engedélyezését elvi alapon elutasította.

A magyarországi nemzeti kisebbségektől eltérően a horvátokat a magyarok elismerték politikai nemzetnek, mert saját autonóm területtel bírtak. Az új magyar kormány első pesti minisztertanácsa április 19-én elhatározta, hogy „mindent meg fog tenni, amit a törvény, igazság és méltányosság megkíván, hogy a Magyar- és Horvátország közötti kölcsönös bizalom megerősítessék.” A törvényeket és rendeleteket horvát nyelven is közzétették, határozatot hoztak horvát államtitkárok és minisztériumi tisztviselők kinevezéséről, s hozzájárultak, hogy a horvátok a kormánnyal való érintkezésben is saját nyelvüket használják.

A horvátok azonban nem ismerték el a magyar kormány illetékességét a horvát ügyekben. A március 25-i zágrábi népgyűlésen elfogadott horvát nemzeti program Magyarországgal teljesen egyenrangú, saját felelős kormánnyal rendelkező államnak kívánta Horvátországot, amelyet csak az uralkodó személye és a közös vámterület kapcsolna a Habsburgok többi országához. Az új bán, Jellačić nem vett tudomást a Batthyány-kormányról, a június 5-én összeült horvát sabor pedig megszűntnek nyilvánított minden törvényhozási és közigazgatási kapcsolatot Magyarországgal, de kifejezte azt az óhaját, hogy továbbra is baráti viszonyt szeretne fenntartani Magyarország népeivel.

Augusztus végén a magyar minisztertanács elfogadta Deák Ferenc törvényjavaslatát, amely a két ország viszonyát új alapokra kívánta helyezni. Eszerint Horvátország teljes belső önkormányzatot kapna, csak a had-, kül-, pénz- és kereskedelemügy lenne közös a két ország között, s ezeket a közös minisztériumok intéznék, horvát államtitkárokkal. A közös minisztertanácsban horvát miniszter képviselné Horvátország érdekeit. Horvátország államnyelve a horvát, a két ország közötti levelezést mindkét fél a maga nyelvén intézné. A minisztertanács azt is kijelentette, hogy ha „ez alapon a kiegyenlítés meg nem történhetné, azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztá szövetségi viszony elfogadására is rááll, fenntartván Fiume és magyar tengerpart birtokát s az ezzeli szabad közlekedés és az ez útoni kereskedelem biztosítását.” A Batthyányval folytatott utolsó tárgyalás alkalmával azonban Jellačić kijelentette: „Köztünk nem particuláris sérelmek kérdése fog fenn, melyet ki lehetne egyenlíteni. Önök Magyarországot szabad és független országnak akarják, én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem, ha ebbe önök bele nem egyeznek, köztünk csak a kard határozhat.”

1848. június 2-án Prágában összeült a Monarchia szlávjainak kongresszusa. A csehek és a délszlávok – lényegében a František Palacký által megfogalmazott ausztrósláv koncepció jegyében – etnikai alapon elhatárolt tartományok föderációjává kívánták átalakítani a Monarchiát. A szlovákok viszont nem akartak elszakadni Magyarországtól, nem kívántak a csehekkel egy államot alkotni. Ludevit Štúr nyíltan megmondta, hogy nem elég erősek a magyarokkal való szembe fordulásra: „Nemzetünket még nem sikerült megnyernünk, ... vannak nemzeti szellemű embereink, ha azonban magyarelles gondolkodásunkat megmutatnók, ezerszámra lépnének fel ellenünk.” Ez meg is történt ősszel, midőn Štúrék Szlovák Légiojához csak néhány százan csatlakoztak, a magyar honvédseregben viszont a szlovákok ezrei harcoltak. A szlovákok 1848 nyarán még elismerték a magyar minisztériumot, és tőle kérték nemzeti jogait. „Ha a magyarok azt, ami bennünket megillet, megadják nekünk, akkor nem rántunk ellenük kardot” – mondotta a másik szlovák vezető, Jozef Miloslav Hurban. De ha nem adják meg, akkor harcolni fognak ellenük. Végül is a lengyelek javaslatára a kongresszus határozatot hozott, amely

szerint az ausztriai Szlávok Szövetsége megkísérli elsimítani a viszályt a magyarok és a szlávok között, s minden eszközt megragad a megegyezés létrehozása érdekében.

A prágai szláv kongresszust azonban Windischgrätz szétkergette, s ezután az események nem a megegyezés, hanem a fegyveres konfliktus felé vezettek. Ehhez hozzájárult az is, hogy a magyar kormány szerint a szláv kívánságok „egyedül a panslavistai irányú kifolyásainak” tekintendők, s statárium kihirdetésével, kormánybiztosok kiküldésével, karhatalmi eszközökkel próbálta „megoldani” a nemzetiségi kérdést. Egy más jellegű, pozitív előjelű rendezés irányában az első fontos lépést magyar részről az országgyűlés által kiküldött erdélyi unió-bizottság tette meg azzal, hogy a román képviselők véleményének figyelembe vételével 1848 szeptemberében törvényjavaslatot készített „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjain biztosításáról”.

A 16 pontból álló javaslat mindenekelőtt kimondja, hogy „a románok nemzetisége és nyelve elismertetik és biztosítatik.” Ennek megfelelően engedélyezi a román nyelv használatát az alsó- és középfokú iskolákban és a papneveldekben, valamint az egyházi igazgatásban. A román ajkú községekben és az egyházközségekben a jegyzőkönyveket románul és magyarul javasolja vezetni, más hatóságokkal azonban csak magyar nyelvű levelezést ír elő. A románlakta megyékben, székekben és városokban a hivatalos tanácskozásokban, gyűléseken engedélyezi a román nyelvű felszólalást. A nemzetőrség vezényletében a magyar mellett a román nyelvet is fogják használni. A törvényeket, a királyi és miniszteri rendeleteket román nyelven is közzé fogják tenni. A román nyelven írt hivatalos iratokat, kérvényeket, beadványokat mindenhol el kell fogadni. A megyei közgyűlésekbe és bizottmányokba olyan románok is beválaszthatók, akik a magyar nyelvet nem beszélik, de értik. A királyi törvényszékek mellett a román ajkú szegény nép ügyeinek ingyenes képviselőre az állam által fizetett román ajkú ügyvivőket fognak alkalmazni. Kimondja a javaslat, hogy a közigazgatás minden ágában a románok „igazságos arányban” alkalmazandók. Megígéri, hogy a románokra nézve sérelmes erdélyi törvényeket és jogszabályokat hatályon kívül fogják helyezni. Az iskolaügyet illetően a javaslat megígéri, hogy az állami iskolák felállításakor tekintettel lesznek a román ajkú lakosságra is. Az egyetemen román nyelvi és irodalmi tanszéket állítanak fel. A román tannyelvű középiskolákban viszont a magyar nyelvet és irodalmat kell rendes tantárgyként tanítani. Ez a javaslat az 1848 előtti nyelvtörvényekhez képest jelentősen kiszélesítette a románok nyelvhasználati jogait. A javaslat országgyűlési tárgyalására azonban a szabadságharc kitörése miatt már nem kerülhetett sor. Úgyszintén nem lett akkor törvény Eötvös József népoktatási javaslatából, amely kimondta, hogy „azon növendékek, kik a magyar nyelvet nem értik, az elemi oktatást saját anyanyelvükön fogják nyerni”, a magyar nyelvnek tantárgyként való oktatását azonban minden iskolában előírta (ismeretes, hogy Eötvös 1868. évi népiskolai törvénye erről az igényről már lemondott).

1848 szeptemberétől hosszú hónapokra a fegyvereké volt a szó: a „magyar politikai nemzet” különböző nyelvű tagjai véres testvérharcot vívtak egymással mind a Délvidéken, mind Erdélyben, mind a Felföldön. A megegyezés, a kibékülés 1849 tavaszán került ismét napirendre, s erre a szembenálló felek mindegyikében mutatkozott hajlandóság. Ebben része volt egyfelől a magyar honvédsereg sikereinek, másfelől az 1849 márciusában kiadott ún. „oktrojált” birodalmi alkotmány keltette általános csalódottságnak és a bécsi reményekből való kiábrándulásnak. 1848 végén az új uralkodó, Ferenc József kijelentette, hogy az államot „a népek egyenjogúsága és szabad önrendelkezése alapján” kívánja újjáépíteni. A márciusi alkotmányban azonban a népek önrendelkezéséről, területi autonómiáról szó sem volt. Jóllehet az alkotmány kimondta, hogy „minden néptörzs egyenjogú, s mindegyiknek sérthetetlen joga nemzetiségének és nyelvének megőrzése és

ápolása”, s azt is megígérte, hogy Magyarországon valamennyi nemzetiség és az országban használatos nyelv egyenjogúságát a köz- és a polgári életben megfelelő intézmények által biztosítani fogják, mindezt egy egységes és erősen centralizált birodalom keretében kívánta megvalósítani.

Sokat fáradoztak ezekben a hónapokban a szembenálló felek kibékítésén és a dunai népek szövetségének létrehozásán a lengyel emigráció ide érkezett küldöttei. A magyar kormány párizsi követe, Teleki László is kapcsolatba lépett a lengyel emigráció vezetőjével, Adam Czartoryski herceggel, s az ő közvetítésével ismerkedett meg a párizsi cseh, román és délszláv emigránsokkal. A velük folytatott megbeszélések alapján javasolta Kossuthnak 1849. március 7-én: „Én azt hiszem, nem annyira az osztrákokkal, mint a szerbekkel, horvátokkal és románokkal kellene egységre lépni, mi szerintem nem igen nehéz dolog volna, mert volt alkalmam több illy faju emberekkel találkozni, és mind sokkal inkább kívánnak velünk egyezkedni, mintsem Ausztriával, csak az Istenért, adjatok nekik mindent, amit lehet”. A nemzetiségi kérdés megnyugtató rendezése csak úgy lehetséges, ha „Magyarhont a confederatio bázisán rekonstruálják”. Május 14-én még nyomatékosabban hangsúlyozta mindezt: „Egy van, mi különösen szívemen fekszik, mert Magyarhon jövője, véleményem szerint attól függ. Különféle nemzetiségek iránt legyünk jogkiosztásban mentől bőkezűbbek. Nemcsak Ausztria halt meg, hanem Szent István Magyarországa is. Liberté, égalité, fraternité, még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni.” Javasolja, hogy áldozzunk valamit a „corpus iuris”-ból, s a szerbeknek és a románoknak adjunk területi önkormányzatot és nemzeti gyűlést. Ha mindehhez még a nemzetiségek által lakott megyékben szabad nyelvhasználatot biztosítunk, akkor „leraktuk Magyarországra nézve a legfényesebb jövőnek alapját”, s nemcsak a mi nemzeti kisebbségeink, hanem a szomszédos népek is „örömmel fogják Magyarországot elfogadni, mint egy jövődöbéli dunai confederationnak központját... Mentől többet adunk a nemzetiségeknek, annál kevesebbet kellend Ausztriának és az abszolutizmusnak adnunk.”

1849. május 18-án Czartoryski herceg párizsi házában a cseh František Rieger és a magyar kormány külföldi képviselői – Teleki László, Pulszky Ferenc, Szarvady Frigyes – megállapodtak abban, hogy céljuk Ausztria helyén egy föderatív államszövetség létrehozása, amelyben a horvátok, szerbek és románok területi önkormányzatot kapnának, s az államszövetséghez csupán a közös hadügy, közlekedés és kereskedelem révén kapcsolódnának. A szlovákok és a németek területi önkormányzatot nem kapnának, csak szabad nyelvhasználatot és községi szintű önkormányzatot. A megállapodást jegyzőkönyvben rögzítették, amelyet a lengyel megbízottak eljuttattak az érdekelt felekhez. Az emigráns bukaresti forradalmárok ezt a jegyzőkönyvet „elkötelezés féltének” tekintették „a magyar kormány részéről a román nemzet iránt.”

Idehaza a radikálisok lapja, a *Március Tizenötödike* fogalmazott meg hasonló gondolatokat. „Az idő és a körülmények oda fejlődnek, hogy e hazában létező külön nemzetiségeket többé lehetlen ignorálnunk. Meg kell ezen nemzetiségekkel egyszer alkudnunk... és midőn alkudni akarunk, tegyük félre a corpus jurist s annak elkopott fikcióit... Ha előtünk a haza rendezésében tabula rasa volna, akkor minden kétkedés nélkül azt mondanók, Magyarország, Erdély, Horvátország, sőt ha kívánják, a felső megyei szlávtság külön e naptól fogva egy szövetséges köztársaság.” A reformkori nyelvtörvények szellemével való szakítást jelzi az a megállapítás, hogy „nem az feladatunk többé, hogy minden ember, ki e hon történelmi határai közt születik, ezutánra a magyar nyelvre rákényszeríttessék, ha mindjárt ezen kényszerítés alatt csak a hivatalra való alkalmatosságot is értjük, hanem hogy a meglévő és semmi esetre többé nem ignorálható nemzetiségek békében és testvériségben és szabadságban mindörökre össze tartsanak.”

Perczel Mór, aki 1849 márciusában és áprilisában a Vajdaság nagy részét elfoglalta, széles körű amnesztiát gyakorolt, szerb nyelvű közigazgatást és bíraskodást vezetett be. A szerb vezetőkkel folytatott tárgyalásokon ígéretet tett a területi önkormányzat, a Vajdaság megadására. Kossuth a területi önkormányzat engedélyezését ajánló javaslatokat következetesen elutasította (mint később az emigrációban is). „Szerb territorium a magyar álladalmomban nincs” – válaszolta Perczelnek – és a nemzet soha nem fog belemenni, hogy az ország területe nemzetiségek szerint felosztassék, mert ez a magyar állam halálát jelentené. „A közös szabadságban és a közös jogban” való részesedésen túlmenően azonban most már konkrét nyelvi engedményekre is hajlandó volt. „A román nép nyelvének szabad használatát úgy iskoláikban és egyházaikban és vallásos szertartásaikban, mint a községi életben is garantírozom” – üzent a románoknak a közvetítésre vállalkozó Ion Dragoş képviselő által. Megígérte, hogy bárki anyanyelvén intézhet a kormányhoz folyamodást, a törvényeket és rendeleteket a nemzetiségek nyelvén is ki fogják adni, s mindenki az anyanyelvét használhatja a bíróságok előtt is. A szerbeknek is kilátásba helyezte nyelvük használatát a községi adminisztrációban, a szóbeli eljárású bíróságok előtt, az iskolákban és az egyházban.

Ilyen értelemben határozott 1849. június 6-án a minisztertanács is: „minden népfajnak teljes szabadságában van illető egyházában, községében, iskoláiban és családi körében vallását, nyelvét, gyermekei oktatását ápolni, kezelni és biztosítani.” Batthyány Kázmér külügyminiszter 1849. június 10-én kelt körirata hasonló ígéret tételére hatalmazta fel a nemzetiségek képviselőivel tárgyaló diplomátokat, tábornokokat és politikai megbízottakat: „a magyar kormány biztosítja a nemzetiségeknek a jogegyenlőséget... s kész rábizni az egyházi ügyek adminisztrációját kizárólag az illető felekezet híveire – az állam főfelügyelete nélkül – és ott, valamint minden olyan magánügyükben, melyek iskoláikkal, családjukkal, községeik életével, az alsó bíróságok előtt folyó pereikkel és az élőszóval előadhatókkal kapcsolatosak, saját nyelvüket használhatják.” Batthyány azonban határozott feltételül szabott három elvet: az állam egységét és területi épségét, valamint a magyarság vezető szerepét, „amelyet ezer évvel ezelőtt fegyverrel szerzett meg, amellyel önálló államot létesített”, s amely „a magyar nyelv diplomatikai (azaz államnyelv) jellegében” jut kifejezésre. A magyar államnyelv használatát illetően a reformkori nyelvtörvényeket tekintette irányadónak.

Ezek az ígéretek messze álltak az előző év tavaszán megfogalmazott nemzetiségi kívánásoktól, de még az unió-bizottság román törvényjavaslatától is. Lényegében csak a községi igazgatásban, az egyházakban, az alsó bíróságokban, valamint az iskolákban tették lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát.

Mindezekhez képest komoly előrelépést jelentett az erdélyi és magyarországi román képviselőkkel, valamint a román fejedelemségekből emigrált forradalmárokkal folytatott tárgyalások eredményeként kidolgozott „kibékülési terv” (project de pacification), amelyet 1849. július 14-én írt alá Batthyány Kázmér külügyminiszter és Nicolae Bălcescu. Míg eddig Kossuth és a magyar kormány csak községi szintű önkormányzatot volt hajlandó ígérni a nemzetiségeknek, most az egyezmény legfontosabb pontja megígérte, hogy a megyei igazgatás nyelve mindenütt a többség által beszélt nyelv lesz. A román többségű megyékben a tárgyalásokon a román és a magyar nyelv egyaránt használható, a jegyzőkönyvet mindkét nyelven kell vezetni. Ugyanez érvényes az alsóbb fokú törvényszékekre is. A megyék a kormányval magyarul leveleznek, de a megyei törvényszékek egymással románul is érintkezhetnek. Román nyelven is lehet írni kérvényeket bárhová. Az iskolákban, ahol románok tanulnak (az államiakban is) a tannyelv a román. A román többségű megyékben a nemzeti gárda vezényleti nyelve is román lesz. Minden államhivatal nyitva áll a románok előtt. Elismeri az egyezmény a román görögkeleti egyház önkormányzatát

vallási és iskolai téren. Kimondta az egyezmény azt is, hogy „az oláhok külön nemzetiséget képezvén, a jövőre a közokiratokban román név alatt lesznek említendőek.”

A románokkal létrejött megállapodás pontjait a nemzetgyűlés valamennyi nemzetiségre kiterjesztette, midőn Szegeden az 1849. július 28-án tartott utolsó ülésén határozatot hozott a nemzetiségi kérdéstről. „Engedessék meg minden népeknek a nemzet szabad kifejlődése... És e kifejlődés semmi más tekintet által ne korlátozható, mint a státusegység fenntartásának és a célszerű, gyors, pontos közigazgatás lehetőségének tekintete által”. Így fogalmazta meg a törvényjavaslatot előterjesztő Szemere Bertalan miniszterelnök azt az alapelvet, amely a következő évtizedekben állandó eleme lesz a magyar részről kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslatoknak. Szemere szerint „bekövetkezett a legvégső idő, hogy a nemzetgyűlés elveit e részben nyilvánítsa.” Ezért a kormány nevében beterjesztette a határozati javaslatot: „Az országban levő különféle nyelvek s a görög szertartású egyházra nézve, addig is, míg a kidolgozandó alkotmány szerkezetéhez képest részletes intézkedés törvényhozás útján történék, részint a haza nem magyar ajkú polgárainak bővebb megnyugtatására, részint a kormánynak ideiglenes rendezési intézkedéseiben utasításul, határozatképpen kijelentetik: A magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése, a következőkben ezennel biztosítatik”. Az ország diplomatikai nyelve, azaz az állam hivatalos nyelve a magyar, de „az országban divatozó más nyelvek” használatára lehetőség nyílik a következő területeken: a községi és megyei gyűléseken mindenki a saját anyanyelvén szólhat; a jegyzőkönyv nyelvét mindkét esetben a többség határozza meg. Ugyancsak anyanyelvét használhatja bárki az alsó fokú bíróságok előtt. A nemzetőrség vezényleti nyelve, az iskolák oktatási nyelve, az anyakönyvezés és az egyházi ügyek nyelve mindig az illető község, illetve egyház-község nyelve. A megyék a kormánnyal és más hatóságokkal magyarul leveleznek, de az egyes állampolgároknak joguk van bármely hatósághoz bármely nyelven folyamodványt intézni. A kinevezések mindennemű hivatalokra egyedül érdem és képesség szerint történnek, tekintet nélkül a nemzetiségre és a vallásra. Külön pontokban biztosítja a határozat az ortodox (görög-keleti) egyház teljes egyenjogúságát és belső önkormányzatát mind egyházi, mind iskolai ügyeiben. Végül a határozat felhatalmazza a kormányt, hogy rendelet vagy törvény által orvosolja a nemzetiségek sérelmeit, s tegyen eleget „előadandó jogszerű kívánataiknak”.

Jellemző a korabeli magyar politikai vezető réteg gondolkodására, hogy a nemzetgyűlés még a szabadságharc utolsó napjaiban is nehezen állt rá ezekre az engedményekre. Kiderül ez Szemere miniszterelnöknek Kossuthhoz írt beszámolójából: „Barátom! Ma tanácskozás volt a népfajkibékítés iránt... Az valami szörnyű, a háznak rövidlátása, politikai vaksága. A radikál párt bajnokai oda nyilatkoztak, mint 1832-ben, midőn a magyar volt minden, a rác, oláh, cseh nép. Jól szólt Battyány [Kázmér], és én majd egy órai válaszómban élesen voltam kénytelen fellépni, melyben kimondám, hogy azon általánosságok, azon még mindig arisztokratikus-magyar felfogása a demokráciában más népiségek követeléseinek elveszti a Nemzetet és én kezemet mosom e politikától. Remélem, nem szóltam siker nélkül s a véleményeken jó nagyot csavarintottam. E ház gyámság alá való.” Szemere hangsúlyozta, hogy e határozatban „nem a szabályok fontosak, hanem a szellem, mely a harc közepette is a béke zászlója felé mutat. Mi nemcsak a szabadságot adjuk meg a polgároknak, de megadjuk a népeknek saját nemzetiségüket is.” S joggal érzi úgy, hogy ezen elvek „a magyar politikát a régi előítéletekből kiemelik”. Ha a magyar kormány és az országgyűlés nem 1849. július végén, hanem már 1848 tavaszán eljutott volna erre az álláspontra, akkor talán másképp alakultak volna az események.

Ennek a határozatnak gyakorlati szerepe már nem volt, hiszen a magyar szabadságharc utolsó napjait élte. Annál nagyobb viszont elvi jelentősége, minthogy ez volt Magyarországon az első olyan hivatalos törvényhozói aktus, amely a nemzeti kisebbségek és nyelv-

vek jogait szabályozta. Szabályozta oly módon, hogy kijelölte vele a követendő utat a jövő törvényalkotása számára.

Irodalom

- 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Budapest, 1948.
- Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk. Beér János. Budapest, 1954.
- Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848. Herg. von Stephan Pejaković. Wien, 1861.
- Bernatzik, Edmund: *Die österreichischen Verfassungsgesetze*. 2. Aufl. Wien, 1911.
- Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000.
- Erdély története. 3. kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986.
- Gergely András: Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény. In: *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Szerk. Gyáni Gábor és Pajkossy Gábor. Debrecen, 1999. 77–90. p.
- Hantsch, Hugo: Die Nationalitätenfrage im alten Österreich. Wien, 1953. (*Wiener historische Studien* 1.)
- Hitchins, Keith: *The Rumanian National Movement in Transilvania, 1780–1849*. Cambridge, Mass. 1969.
- Hugelmann, Karl Gottfried: *Das Nationalitätenrecht des alten Österreich*. Wien – Leipzig, 1934.
- I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok*. Budapest, 1966.
- Kann, Robert A.: *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*. 2 kötet. Graz – Köln, 1964.
- Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio*, 1993, 4. sz. 99–128.
- Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története. I. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790–1918*. Budapest, 1947.
- Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955. (*Kossuth Lajos összes munkái* XV.)
- Kovács Endre: *Magyar–délsláv megbékélési törekvések 1848/49-ben*. Budapest, 1958.
- Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár 1944. Reprint, 1989.
- Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok 1848–1849-ben*. Budapest, 1963.
- Spira György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest, 1980.
- Steier Lajos: *A tót nemzetiségi kérdés 1848–49-ben*. 1–2. kötet. Budapest, 1937.
- Stourzh, Gerald: Die Gleichberechtigung der Volksstämme als Verfassungsprinzip 1848–1918. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band III. Die Völker des Reiches*. Hrsg. von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien, 1980. 975–1206. p.
- Szekfü Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, 1926.
- Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–49-ben. *Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből*. Budapest, 1983.
- Szerbek és magyarok a Duna mentén. II. *Tanulmányok a szerb–magyar kapcsolatok köréből (1848–1867)*. Budapest, 1987.